

Psikanaliz ve Etik: “Normalleşme” derken?

Özge Soysal

Normalleşiyoruz. Yeniden normalleşiyoruz. Normalleşme sürecine girdik... Yeni normal *versus* eski normal... Pandemi gündeminde sıklıkla duyduğumuz bu terimlerin daha ziyade geçmiş tüketim alışkanlıklarımıza ama daha da önemlisi tüketme şeklimize geri dönme anlamında kullanıldığı aşikâr. Bunun için sokağa çıkmamız ve şöyle bir turlamamız yeterli. Mesafe, temizlik, temkinlilik gibi konular önceki yaşam ritmimizi bulmaya başlayınca buharlaşmış. Öte yandan, böyle olmasını yadırgamak yaşadığımız toplum bakımından çok da gerçekçi değil. Mesele sadece doğu-batı, geleneksel-modern gibi düşünmeye alışık olduğumuz ayrımlar kapsamında bir değerlendirme yapmak da değil, çünkü bu ayrımların hem yerel hem de evrensel ölçekte halen geçerli bir yanı olsa da küresel denilen büyük Pazar ekonomisi belirli düzeylerde bu tür farklılıklarının dahi konuşulmasına izin vermeksizin ezici ve bir o kadar da yutucu bir Birlik üretiyor.

Bununla birlikte, içinde yaşadığımız toprakların ürettiği belirleyici birtakım özellikleri çalışabilmek bu küresel aklın genelleyici mantığına -ki günümüzde normalleşmenin kullanıldığı anlamlardan biri de bu- mesafe alabilmek için önemli. Gündelik yaşam pratiği ve klinik deneyimler bu mesafe alışıta kendi özgün sözümüzü söyleyebilmemiz için kaçınılmaz dolayimler.

Başta belki de bir kez daha şunu hatırlamamızda yarar var: Sosyal mesafe, kültürün alanını ilgilendiren etik bir konu. Kültürün, toplumsal yaşamdan ayrı düşünemeyeceğimiz sembolik dolayimlerinin, bir diğer deyişle insanileşme yasınının imkanı kıldığı bir saygı mesafesi. Dolayısıyla da insanların buna dikkat edip, özen göstermeleri onlardan zaten “doğal olarak” bekleyebileceğimiz bir davranış olmayıp, ancak kültürel bir varlık olmanın getirdiği bir sonuç olabilir.

Öyle ki içinde bulunduğumuz bu normalleşme sürecinde maske kullanımının sadece bulaş riskini azaltan teknik-bilimsel bir bilgiyle değil, diğer insanlara gösterdiğimiz saygıyla ilişkili olduğunu bir kez daha hatırlamak durumunda kaldık. “Maske kullanmak riski azaltır” cümlesi “sigara içmek sağlığa zararlıdır” cümlesi gibi bilimsel bir bilgi olarak salt bilinç düzeyinde kaldığında, kullanıp kullanmamak da kişisel bir keyfiyete, içinde yaşadığımız hak ve seçim söylemi gereğince bireysel seçimlere indirgenir. Herkesin kişisel çıkarları için istediği nesneyi elde etme hakkını talep edebileceği özgürlükler söylemi, herhangi bir kültür -mutluluk, güzellik, başarı, performans, sağlık, para vb.- ya da popüler kültürün uyum zorunluluğunun dışında işleyen bir özgürlükten ziyade, toplumsal ilişkilerdeki saygı mesafesini düzenleyen yasanın liberal ekonominin vaatlerine hizmet ettiği bir “serbest erişim” söylemini doğurur.

Tüm toplumu ve bir-arada yaşayabilmenin koşullarını ilgilendiren temel bir konuda yetkili siyasi mercilerin yasa koyucu konumunda olmakla ilgili yaşadıkları çekinceler ve bu süreci herkesin kişisel iradesine, tercihlerine bırakarak çözümlene girişimleri, piyasanın insafının sağlığın önüne geçtiği bir anlayışla bağlantılı olduğu kadar yönetici konumunda olanların yasayla olan ilişkilerindeki kestirmeden alışlarla da bağlantılıdır. Örneğin maske kullanımını tüm ülke genelinde zorunlu hale getiren bir yasayı netlikle beyan edebilmek ve işletebilmek yerine ikircikli çelişkili ifadelerin hâkim olduğu bir güvensizliği pekiştirmek, hiç şüphesiz hemen her kurumsal düzlemde öteden bu yana gelen pazarlık geleneğimizin bir uzantısı. Üstelik, ülke ekonomisindeki gidişatın çalıştığımız, ürettiğimiz, sosyalleştığımız toplumsal alanın güvenli ve tutarlı oluşuyla doğrudan ilişkili olduğunu düşündüğümüzde, özellikle Gezi protestoları sırasında aşikâr hale gelen “her an her şeyin başımıza gelebileceği” bir ülkede yaşamının endişesinin duyurduğu bir öngörülemezliğin uluslararası ölçekteki

ilişkilerimizi de sarstığı bir gerçek. Bu tür bir düzenleniş ne iç ne de dış ilişkilerde güven uyandırmadığı gibi, zevk nesnesinin pazarlık dahilinde olmayan Ötekiyi sisteminden dışladığı ve toplumsal düzenlenişe geri döndüğü her seferinde tehdit olarak algılandığı kapalı bir döngü üretir.

Gerek otoritenin gerek toplumsal bağın, üzerinde hareket edilen zeminin meşruiyetini *Gerçek*'ten yani imkânsız olanın kabulünden almadığı bir düzenleniş, beraberinde kaçınılmaz olarak bu topraklarda yüzyıllardır süregelen hatta kangrene dönüşmüş güç ve *simgeselleştirme* sorunsalını¹ da getirir. Elbette neoliberal politikalarla birlikte tüm dünyada yükselen popülizmin, bir başka deyişle simgesel ayrımların kalmadığı bir ilişkilene şeklinin toplumun tüm katmanlarına yayılmasının bu çıkmazdaki payı yadsınamaz. İsteklerimizi gerçekleştirmek için idareten konulan teknik prosedürlere ya da bilimsel otoritelerce onaylanmış normatif kurallara indirgenen bir yasa anlayışının, toplumsal yaşamdaki sınırlara ilişkin net ve açık sabiteler belirlemede yetersiz ve etkisiz kalışının sonucu olarak sınırsızca kendi üzerine kapanan bir toplumun paranoya üreten söylemini ve şiddetini görüyoruz.

Tam da bu noktada psikanalizin normalleşmeden ne anladığını sorabiliriz. Bu terim, Freud'un kuramsallaştırdığı şekliyle Oidipus karmaşasından geçen çocuğun ilk aşk nesnesiyle, öncelikli Yüce nesnesi olan Anneyle elde etmek istediği tatminden radikal olarak vazgeçmesi ve bu bastırmayı öznelştirmesinin bir kazancı olarak da Öteki'den bağımsızlaşabildiği bir konuşan-varlık statüsü kazanmasını betimler. Normalleşme, mutlak zevkin kaybının bilinçdışı temsil edilmesiyle "hemen şimdi burada" doyum isteyen dürtülerin evcilleşmesi, insanileşmesi anlamına gelir. Dürtülerin amacının doğrudan gerçekleşmesinin yerini dilsel-kültürel dolayımın alması, dürtülerin amacının insan varlığını mutlak doyum nesnesine yani gerçeklikte var olmayan hiç-nesneye eşitlemek olduğunu düşündüğümüzde- küçük insan varlığının *belirli bir yere* tanımlanmış, tarihçesi olan, dahası kendi tarihini devindirebilme potansiyelini barındıran bir özneye dönüşmesini sağlar.

Bu artık konuşan insan varlığının içinden geçeceği her deneyimin eksikliğin göstereniyle belirleneceği, yani dilin yapısının dayattığı kaçınılmaz bir kaybın etrafında şekilleneceği anlamına gelir. Lacan'la birlikte "zevkin medenileşmesi" olarak okuduğumuz normalleşme, toplumsallaşmayı sağlayan ensest yasağının ve bu yasaktan doğan yasayla aynı anlama gelen arzunun, sınırsız, aşırı ve ölçsüz bir zevki kısıtlaması, sınırlandırmasıdır. Lacan'ın özellikle *Psikanalizin Etiği* Seminerinde etkili bir şekilde vurguladığı gibi aynı zamanda kötünün yerinde olan Yüce İyiden, Şeyin zevkinden ayrılmak, şeylerin dünyasındaki ikameleriyle, yani kısmi olanın düşlemsel *temsiliyle* yetinmeye razı olmaktır². Bununla birlikte, radikal olarak bilinçdışı kalan bu düşlemede söz konusu olan bir yanılsama evreni değil, dilsel bir kaybın eksiklik olarak temsil edildiği öznel-sembolik bir kadrajın, dünyayla ilişkilendiğimiz bir pencerenin oluşmasıdır.

Mutlak olanın kaybının ruhsal gerçeklikte basit bir kopyasını ya da taklidini üretmekten oldukça farklı olan bu işlem, insan varlığının kendi öznel yerini tanımlayabilmesi için seslerin bileşiminden sözcüklere, noktalama işaretlerinden dilbilgisine dilsel unsurlardan yararlanarak kendisi için kendi bileşenlerinden itibaren inşa etmek zorunda olduğu bir gramerdir. Öznenin biricikliğini temin eden bu gramer, yaşam boyu yinelenen ve de özellikle öznelğin ayna evresi, kastrasyon karmaşası, ergenlik krizi, yetişkinliğe geçiş, çift yaşantısı, doğum, ölüm gibi yapılandırıcı mantıki zamanlarında yeni bir işlerlik kazanan metaforik bir yer değiştirme işlemidir. O halde asıl, öz, has, tam, bütün gibi doğrudan kaynağa ve kökene gönderen *kendinde şey* imkânsızdır yani kesin olarak kaybedilmiştir. Bir diğer deyişle, kökensel bastırma aracılığıyla insani yaşamın sınırlarının dışına fırlatılmıştır.

¹ İlgili okuyucu konuyla ilgili daha ayrıntılı bir ele alış için yazılar bölümünde yer alan "*Türkiye'deki simgesel sorunsalı ve öznellik üzerindeki etkileri*" başlıklı yazıma başvurabilir.

² J. Lacan, *L'éthique de la psychanalyse*, 1959-1960 tarihli Seminer, Paris. Le Seuil, 1986.

Bunun öznellikteki etkisi ölüm ve yaşam, sonlu ve sonsuz, canlı ve cansız, içerisi ve dışarı, ben ve öteki/Öteki, bilinç ve bilinçdışı, mahrem ve kamusal gibi ikilikler arasında dilin yapısının gerektirdiği üzere bir farklılaşmanın ve karşıtlığın oluşmasıdır. Özne böylelikle varoluşsal ıstırabını, sorusunu, derdini, bilmeceğini gösteren zincirinin sınırları ve işleyiş kuralları *dahilinde* ifade edebilir. Dilden dışlanan, erişilemez olarak kalan unsur, gösteren zincirine çeper oluşturan bir kenar çizgisi teşkil eder ve zincire tutarlılık verir, kıvam kazandırır. Bu sayede özne, benzerleriyle kurduğu ilişkide kendi yerini tespit edebileceği sembolik bir referans noktası bularak, yaşadığı dünyayı okuyabileceği içsel bir perspektif noktası saptar. Kökensel bastırma sayesinde dışlanan bu gösterenin Gerçekteki ayrıcalıklı-erişilemez konumu sayesinde öznenin yer aldığı gösteren zinciri de bilinçdışı oluşumlara ve yüceltmelere alan açan bir işlerlik kazanır.

Lacan'ın *Le Sinthome* Semineri boyunca geliştirdiği üzere kaybedilen bu gösterenin (G1) ayrıksılığı ve gösteren zinciri (G2) arasında, aralarındaki mesafeyi belirleyen bir sınır çizgisi oluşur: G1/G2.³ Sözcükler arasındaki diyalektiği ve karşıtlıklar oyununu düzenleyen bu sınır çizgisinin toplumsal yaşamdaki tercümesi, kendi varlığımızın dışındaki tüm diğer varlıkların başkılığını tanımakla mükellef olduğumuz bir saygı mesafesidir. Bu da isteğe bağlı bir seçim değil, insanileşmenin zorunlu kıldığı bir sorumluluktur. Bunun yanı sıra en temel anlamda ölüm ve yaşam arasındaki keskin farkın ve karşıtlığın tespit edilebilir olması, her şeyden önce tüm güçlü olmamızı imkânsız kılan Ölüm gerçeğinin tanınmasıyla mümkündür. Gerçek yani mutlak son, her insan varlığının kaçınılmaz ortak yazgısı olan ölüm olduğuna göre, yaşamlarımızı da ancak bu gerçeğin dayattığı nihai sınırın bilgisini *temsil ederek* düzenleyebiliriz. Yine *Etik* seminerinde Lacan'ın belirttiği gibi özne içinde bulunduğu yaşamda bir şekilde hareket etmeyi ve gerçeği matematikle ifade etmeyi öğrenir, ama bunu temel olarak bir eksiğin, kökensel bir unutuşun yol açtığı bir boşluktan, bilinçdışı hafızanın merkezinde bulunan bir namevcuttan ve bu yapısal boşluğu düzenleyen eksikliğin yasasından itibaren yapar⁴.

Günümüzde söz konusu olan ise bu işleyişin tam tersi yönündedir, zira Lacan'ın yazdığı şekliyle sözcüklerin değiş-tokuş alanına ve insan ilişkilerine içre olan yasa "*inter-dit*", güncel toplumsal bağımızı düzenleyen baskın liberal söylem tarafından inkâr edilmekte. Aslında az yukarıda ifade ettiğimiz üzere yaşamlarımızı ve gerçeğe olan ilişkimizi düzenleyen yapısal bir boşluğun artalanı, mevcutun ardındaki namevcut, dolayısıyla da özneliliğin güvencesi olan bilinçdışı bilgi inkâr edilmekte. Bunun toplumsal gerçekliğimizdeki yansımaları asıl, öz, has, tek, bütün gibi kaybın yok sayıldığı pürist söylemlerden, faşizme, her daim kendisi için akan ve hiç tükenmeyen bir kaynağı elinin altında buldurmak isteyen bağımlılıklardan sansüre, ötekinin ancak yıkımla var edildiği sapkın eyleme geçişlere kadar geniş bir yelpaze. Normalleşmenin ilk günlerinde ekranlarda izlediğimiz görüntüler, sokaklarda, türlü mekanlarda şahit olduklarımız, ölümün dahi umursanmadığı, bir gerçek teşkil etmediği hatta dalga geçildiği tutum ve davranışlar. Sanki ölüm ve yaşam arasındaki sınır geçirgenmiş, belli belirsiz bir şeffaflığa sahipmiş, birinden diğerine kolaylıkla geçilip geri dönülebilirmiş gibi. Sembolik ağırlıkların yer çekiminden yoksun hafif, uçucu, marjinal yaşamlarımız... İktidarın şevkle dillendirdiği gibi "çılgın" projelerimiz, "uçan" ülkemiz!

Hemen her türlü bağımlılığın ve şiddetin kıyısında gezinen genç bir öznenin kendisini bu çılgınlıkta neyin durdurabileceği, uçup gittiğinde yeniden yeryüzüne ayak basabilmesi için sınırın nereden geleceği sorusuna, yaşam bilgisine başvurduğu bir yetişkinen gelen bu saatten sonra hayatında değişmeye dair umudunun, dahası çabasının da olmadığı cevabı, bir yandan gençlerin terk edildiği ıssız bir tek başınalığı, diğer yandan da tamamlanamayacağını bildiği halde arzulamaya, çalışmaya ve sevmeye devam eden yetişkinlerin olmadığı "yeni normal" betimliyor.

³ J. Lacan, *Le Sinthome*, 1975-1976 tarihli Seminer, Paris. Le Seuil, 2005.

⁴ 18 Mayıs 1960 tarihli ders.

